

Írások vásárhelyi nyelvön. A kötetet szerkesztette: Benkő László, Földesi Ferenc, Fülöpné Rákos Éva. Készült a Norma Nyomdász Kft. műhelyében. Hódmezővásárhely, 2016. 279 lap

1. A fenti címmel nemrég sajátos tárgyú könyv jelent meg Hódmezővásárhelyen, amelynek a középpontjában egyetlen tájnyelvi jelenségnek, a labiális *ő*-zés vásárhelyi megőrződésének a részletes bemutatása áll. Az alábbiakban a jelentős terjedelmű kiadványnak a kissé talán szokatlan formában való bemutatását tekintheti át az olvasó. Mielőtt a szóban forgó, becses értékű kötet fölépítését, tartalmát és az adatgyűjtéshez felhasznált forrásait sorra venném, fontosnak tartom, hogy a köznyelvi és a nyelvjárásokbeli (a zárt *ē* hang helyén előforduló) *ő* fonéma keletkezéséről, főként pedig a magyar nyelvterületen való elterjedéséről vázlatos áttekintést nyújtsak.

2. Az *ő* fonéma kialakulásával már jó néhány évtizeddel ezelőtt kiváló nyelvtörténészek (pl. Bárczi Géza, Benkő Loránd, Losonczy Zoltán) meggyőző kutatásokat folytattak. Mivel ennek eredményeit *Az ő hang eredete és az ő-zés elterjedése a magyar nyelvjárásokban* című írásomban részletesen összefoglaltam (vö. Absztrakció és valóság. *Békési Imre köszöntése*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1996. Főszerkesztő: R. Molnár Emma, Szerkesztők: Galgóczi László, Nagy L. János, 295–301), ennek alapján tömörített formában igyekszem áttekinteni ezt a problémakört. Ez pedig a következő: „Bárczi Géza véleménye szerint az *ő* és az *ő*-zés keletkezésének helye – egyik góca legalábbis – a Dráva-torok vidéke lehetett, s innen áradt szét a nyelvterület több vidékére a XV–XVI. század-

ban.” Lényegében véve Benkő Loránd is a Dráva-torkolathoz közeli tájegységet tekinti az *ő*-zés kiindulópontjának, amikor azt írja, hogy: „A legerősebben *ő*-zű terület – különböző jelekből ítélve – a délkelet-dunántúli lehetett, az a vidék, amely az *ő*-zés részleges előzményének tekinthető *ü*-zésnek is góca volt korábban. Az *ő*-zés innen már valószínűleg a XV. században kiterjeszkedett észak felé, a Duna mentén egészen Budáig” (Magyar nyelvjárástörténet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1957, 74). – A török hódoltságbeli magyar hatóságok különféle írásai és a basák íródeákjainak levelei arról tanúskodnak, hogy a 16. században a hódoltság területére, legalábbis elég nagy részére *ő*-zű norma volt jellemző. Az *ő*-zés akkortájt már a Dél-Dunántúlon, Hódmezővásárhely–Makó–Szeged térségében, a Duna–Tisza közén is uralkodóvá vált, és hogy az *ő*-zésnek mégsem jutott fontos szerep irodalmi nyelvünkben, arra – miként azt Losonczi Zoltán kifejtette (Nyelvtudományi Közlemények XLV: 259–60) –: „A feleletet a történelem adja meg. Sok nyom arra mutat, hogy *ő*-zű nyelvjárásaink egykor az Alföldön terültek el. Az Alföld azonban 1526 után egész területén a török hatalmába jutott. Ez magyarázza meg, hogy az *ő*-zés lassanként tért veszített az irodalmi nyelvben.” Hogy az *ő*-zés nem jutott irodalmi és köznyelvi szerephez, és máig a nyelvjárásiasság és a regionális köznyelviség szintjén maradt, az azért sajnálatos, mert – amint a különböző hangstatisztikák is jelzik – az összes magánhangzót tekintve nyelvünkben az *e* hangok (a zárt *ē* és a nyílt *e*) gyakorisága igen nagy (25 százalék körül mozog), és ez bizony a hangzás szempontjából kedvezőtlen csengésűvé, kissé monotonná teszi a magyar kiejtést. Az *ē* hang helyén jelentkező *ő*-zés viszont szerencsésen ellensúlyozza a zárt *ē* és a nyílt *e* hangok előfordulását, és ezért tehetné volna az *ő*-zés nagyobb gyakorisága nyelvestétikai tekintetben szebbé, jobb hangzásúvá nyelvünket, ha az írott és beszélt nyelvi normában egyaránt nagyobb szerephez jutott volna, ahogy Bálint Sándor néprajzi előadásain is gyakran emlegette. A történelem eseményei, fordulatai nemcsak a népek, nemzetek sorsát alakítják, hanem azzal szoros összefüggésben a nyelv életére, jövőjére is maradandó hatással vannak.

További – meglehetősen problematikusnak látszó kérdés az is: hogyan keletkezett az *ő*-zés azokon a területeken, amelyek földrajzilag tavolabb esnek a Dráva-torok vidékétől, amely – amint már utaltam rá – Bárczi Géza szerint az *ő*-zés bölcsője lehetett. Dél-Dunántúl, Szlavónia, Sárköz, a Duna-mente, Szeged–Makó–Hódmezővásárhely környékének és a Duna–Tisza közének *ő*-zéséről – a lakosságának a törökök előli menekülését, északabbra húzódását és a viszonylagos közelséget is figyelembe véve – föltehetjük, hogy a Dráva-torok vidékének belső keletkezésű *ő*-zésére vezethető vissza” (298–9).

3. A szerkesztők az *Előbeszéd* bevezetésében a kiadvány tartalmára, a visszaszorulóban lévő hódmezővásárhelyi nyelvjárás megőrzésének, használatának fontosságára hívják föl a figyelmet, amely „még nem az elsüllyedt régmúlt rekvizituma, mint a *sulyok*, a *suba*, az *előte* vagy az *ösztoke*. A tájnyelv még élő valóság, mindennapi kenyér, helyesebben: ige, ha keveredőben, visszaszorulóban van is. Legigazibb formája a hangzó beszéd, mert nemcsak fonetika, hanem dallam, muzsika is. [...] Itt most vásárhelyi tájnyelven írott szövegeket kap az olvasó. Régieket és újabbakat is. Ez utóbbiak nem csupán azt tanúsítják, hogy vannak még ismerői és helyesen beszélői a vásárhelyi nyelvnek, de bizonyítékai annak is, hogy milyen mély nyomokat hagyott a lelkekben a gyakran sorscsapásokkal sújtó, csak nagyritkán arcsimogató magyar közelmúlt” (5).

Az első fejezetben három szerző írása foglalkozik a hódmezővásárhelyi nyelvjárás egyes sajátosságaival, elsősorban pedig az *ő*-zés megőrzésének, használatának a kérdésével. Ezeket az alábbiakban veszem sorra.

3.1. Szentí Tibor: Könyörgés gyönyörű tájnyelvünkért (7–9)

Írásának középpontjában a hódmezővásárhelyi nyelvjárást markánsan jellemző *ő*-zés áll. Sajnálatos, hogy az *e* helyén előforduló *ő*-zés köznyelvi hatásra visszaszorulóban van. Erről a folyamatról Szentí Tibor a következőket írta: „Nagy József [...] a Magyar Televízió egyik főoperátora éretlen ifjúként került el szülővárosából, Hódmezővásárhelyről. Hamarosan átvedlött a hivatalos nyelvhasználatra és „mekögni” kezdett. Amikor ritkán hazagyütt, vallomása szerint, „...ahogy átlíptem a körtétést, rögtön »ő-zni« kezdtem. Majdnem hasonló vót az én helyzetöm is Óbudán, amikor a szakmámat tanultam. [...] Kezdtém vóna áttérni a hivatalos nyelvhasználatra, de gyakran kevertem e két változatot. Figyelmeztettek, hogy inkább beszéljek röndösen, ahogy otthon szoktam, mert úgy jobban mögértének. Így is cselekedtem, mégis a mögszégönyítés olyan mélyen hatott, hogy

amikor csoport előtt köll mögszólalnom, sajnos gyakran keveröm a szavak ejtésit. [...] Legényként Amerikába került fiam jobban ö-zik, mint én, mivel új otthonában nincs, akivel magyarul beszéljön, ezért mögtartotta a családban a gyerekként tanultakat, és ebből sömmit sē felejtött. Nyelvjárásunkat lányom is jól beszéli, különösen, amikor együtt vagyunk. Az unokáim, akik mán nem Vásárhelyön nőtték föl, csak az irodalmi nyelvet használják. [Bekezdés.] Szomorú vagyok. Ki viszi tovább a legfontosabb értéköt, a magyar nyelvet, annak is egyik legösibb változatát? Hun van mán Bálint Sándor *szögedi* nyelvezete, amelyet napjainkban főleg helyösen – Marjanucz László történész egyetemi tanáron kívül – városában is alig beszélik. Az *európanizálódó*, népességeiben alaposan keverődött, nagyvárosi kultúra mindönt elnyel, ami a régi paraszti világbul ránk maradt. Egyáltalán, hun van mán a paraszt, abban az értelemben, ahogy őseim jelentős részinél a hivatalos papírokon, a mestörségüket nagyon szépon így jellemözték: *szántövető*” (7–8).

A szerző megállapításait én is megerösíthetem. Mivel dialektológusként az országban és a határon túli magyar helységekből – az adatközlők érdeméből – sokszíni nyelvjárási adatot sikerült gyűjtenem, mindig úgy gondoltam, hogy a tájnyelvben megörzött archaikus, értékes nyelvi kincseket minden lehetséges módon össze kell gyűjteni, föl kell jegyezni a kutatások számára. A nyelvjárások örzöit, beszélöit pedig arra kell biztatni, hogy az adódó, megfelelő nyelvi helyzetekben mindenkor bátran éljenek színes tájnyelvük használatával.

3.2. Benkő László: Helyi értékünk: egyedi nyelvjárásunk (11–43)

Nyelvjárásunk történeti visszatekintője (11–20)

Dolgozatát a szerző ekként kezdte: „Nyelvjárásaink kialakulása az ősmagyar korba visz. A különbözö faji, nyelvi és életmódbeli különbségeket viselő magyar törzsek, nemzetségek nyelvjárásban beszélhettek” (11). Ezt követően pedig a Magyar költészet kincsestára című kiadványsorozat köteiből nagyszámú ö-zó adatot mutatott be a magyar nyelvterület különbözö vidékeiről (12–8). A példák alapján a következö összegzést fogalmazta meg: „Amint láttuk az ómagyar és a középmagyar kor nyelvezetére, irodalmi és énekköltészetére, korábban a kolostori nyelvre, de még a kódexaink szóhasználatára is erös hatása volt a magyar nyelvű déli nyelvjárásnak. A török kori elzárttság, az ekkor kialakuló irodalmi nyelv terjedése, a reformáció nyelvezete, a Habsburg-uralom hivatali és állmnyelve, majd végül a reformkori nyelvújítás is mind az ország északi, északkeleti nyelvjárásának előretörését és a déli nyelvjárás visszaszorulását hozta” (18).

Rövid kitekintő a rokon nyelvjárási területekre (20–5)

Ez a fejezet áttekintést nyújt a magyar nyelvterület azon tájegységeiről, településeiről, amelyekre az ö-zés jellemző. Benkő László írása alapján ezeket az alábbiakban veszem sorra.

„A Dél-Dunántúl három megyéjén átívelő nyelvjárási terület az Örség déli részéről kiindulva, Dél-Somogyon és Dél-Baranyán át húzódik. Itt egy délszláv és sváb etnikai sáv választja el a Duna bal partja mentén elterülő (Sárköz) keskeny ö-zó nyelvjárási területétől. A Fehér megyei Páty és Sukoró ö-zó nyelvjárási szigetet képez a Dunántúl keleti részében. [Bekezdés.] A Duna jobb partjától indul a Dél-Alföld összefüggő – majd szaggatott – nyelvjárási területe a Tiszáig és azon túl a Körös–Maros közégig [Itt helyezkednek el Hódmezővásárhely és a környék hasonlóan beszélő települései is, mint Mártély, Mindszent, Algyó, Tápé.] Ezt a nyelvjárási területet egészítik ki északi irányban a Kiskunság egyes sávjai, egészen Kecskemétig, dél felé pedig kisebb-nagyobb nyelvjárási szigetek találhatók a bácskai, bánsági és temesi részeken. [Bekezdés.] [...] Nagyobb hangképzési és szóhasználati különbségeket mutat Erdély szívében, a Székelyföldön elterülő ö-zó nyelvterületünk. Az Udvarhely-szék környékén lévő összefüggő nyelvjárási területet egészítik ki a Kis- és Nagy-Küküllő környékén fekvő falvak, nyelvi szigetek. [Bekezdés.] A legkisebb és egyben legkülönösebb eredetű, ö-vel beszélő nyelvterületünk Észak-Magyarországon található. A nagyobbik nyelvsziget Kassától keletre terül el, Abatúj-Torna vármegye füzéri járásában. A másik sziget, amely egy falura korlátozódik, a »Gömör-országi« – Rozsnyó fölött elhelyezkedő – Csucsom falva. Mind a két nyelvszigeten az ö-zó nyelvjárás egy régiesebb, a Dél-Dunántúlon beszélt változatát használják ma is” (20–1).

„A Duna mindkét partján végighúzódik az erősen ö-zó települések sora, a Csepel-szigeti Makádtól, Dunavecse, Madocsa, Dunapataj, Uszód, Gerjen, Fajsz, Érsekcsanád és Szeremle. Közvetlen

környékünk települései nagyrészt nyelvjárásunkhoz tartoznak, ő-vel beszélnek Tiszaszigeten, Tápén, Algyón, Lelén, Földeákon, Székkutason, Mártélyon és Mindszenten stb.”

Külön kell megemlítenünk – testvértelepülésünk – Torontálvásárhely nyelvjárássziget-jellegét. Az 1794-ben alapított települést többségében Hódmezővásárhely, Makó, Szeged környéki, ő-vel beszélő református családokkal népesítették be. Ugyanakkor a bihari Berettyó környékéről is költöztek ide családok, magukkal hozva közép-tiszántúli *i*-ző nyelvjárásukat. Az azóta közösen eltöltött idő alatt kialakult egy színes „nyelvjárás-szigeti” nyelv, amelyet még befolyásolt a Szerbiához csatolás óta eltelt majdnem száz év is. „Torontálvásárhely lakossága a község megalapításától eltelt idő óta két, egymástól markáns jegyekben különböző nyelvjárástípus sajátosságait jórészt megtartva, azokat összeötvözve olyan helyi nyelvjárást teremtett, amely sajátosan egyedi, egyetlen más tájszólással sem téveszthető össze. [...] Észak-magyarországi nyelvjárási sziget: Pusztafalu és környéke. [...] Az ő-zést a következő falvakban tapasztalta a kutató: a mai Szlovákiához tartozó települések közül: Magyarböd, Petőszinye, Garbóc-Bogdány, Nagyszalanc, Rákos, Györke, Kisszalanc. Magyarországon: Füzér, Pusztafalu, Füzérkomlós, Füzérkajata, Pányok, Füzérradvány, Nagybózsza, Kisbózsza, Nyíri, Telkibánya, Kovácsvágás, Pálháza és Vily-Vitány. Vily-Vitányban csak a vilyi részen használják az ő hangot, Vitányban nem. Csucsom nyelvjárási szigetcskéről így ír a korabeli leírás: »A csucsomi nyelvjárás egy ő-ző nyelv-sziget, s a nép, mely ezt a dialektust beszéli, az ő-zést leszámítva, teljesen a nyítramegyei Egerszeg község népére, az ott egészen tótoktól körülvevett kis magyar szigetre emlékeztet. Általános jellege alapján a csucsomi beszéd palóc dialektus, amelyen a rozsnyói íz is érezhető, de fő jellemvonása, hogy a szó utolsó mássalhangzója előtt álló e betűt (általam Sz. J. kijavítva: hangot) ő-nek mondja. Pl. szeretöm, megkövetöm, érdemös, leszök, szivös stb.«” (24–5).

A fenti fejezetben sorra vett ő-ző területek bemutatásával kapcsolatban megemlítendőnek tartom, hogy hasznos lett volna utalni arra is, hogy mely feldolgozások alapján vette számba Benkő László a szóban forgó településeket. Nemcsak korrekt, hanem szükséges lett volna, ha Torontálvásárhely, valamint Pusztafalu és környéke településeihez hasonlóan utalt volna azokra a forrásokra, amelyekből adatait merítette.

Vásárhelyi nyelvjárásunk helytörténeti adalékai (25–37)

„A hódmezővásárhelyi tájnyelv megőrzésében szerepet játszhatott a török uralom alatti népesség egy jelentős magjának helyben maradása, majd a nép visszatelepedésével, gyors szaporodásával és a kevés számú betelepülő jelentéktelen nyelvi hatása. A török utáni gyors népességgemelkedés és a viszonylagos belterjesség miatt a nyelvet nem érte jelentős változás. A sokáig alacsony iskolázottság is a beszélt nyelv megőrzését erősítette” (26). „A vásárhelyiek nyelvkinccse gazdag *szó-lásokban és közmondásokban* is, mellyel leginkább Kiss Lajos foglalkozott behatódobban, néprajzi írásai »rejtve«. [...] Jellegzetes gondolkodásmód, népi furfang tükröződik ezekben: *Most gyűn a munka bözzögje!; Ha a hajnalt mögfújja a szél, egész nap szóró idő lössz.; Szömöd fényösödött, száz édesödött; Möglátszik az möntül elébb, melyik tejből lössz a túrú; Mögesik a földindulás (ittas-ság) édös minnyájunkkal!; Mindönütt fölakaszja a szitát, ahun szöget tanál.* (A kikapós asszonyra mondták.); *Máshova jár tőteléköt csinálni.* (Más asszonyhoz jár a házassági férfi)” (31–2). Nagy Gyula, a vegyes lakosságú vásárhelyi pusztáról írt kitűnő munkájában, a Parasztélet a vásárhelyi pusztában, rendkívül értékes tájszó- és szólásgyűjteménnyel gazdagította nyelvi örökségünket. Az ő nyomdokain járva, de csak a tisztán vásárhelyi tanyavilágban, példátlan mennyiségű, nyelvi, népköltészeti, népeleti gyűjtést végzett Szentí Tibor. Az 1960-as évek második felében elindulva, a fogyatkozó vásárhelyi tanyavilágban végzett kutatómunkájával – amelyeket hangfelvételekkel is kiegészített – egyedülálló tájnyelvi adattárral gazdagította a helyi néprajz „kincsesládát”. A helyi szépirodalom alkotói is felhasználták a vásárhelyi nép nyelvét, regényeikben, novelláikban. Bibó Lajos írt először novelláskötetében (a bűzát azért learatják. Bp., 1934) a vásárhelyiek nyelvjárásában. A népi írókhoz tartozó Kárász József számtalan, a paraszti életet hitelesen bemutató társadalmi regényében és novellájában adja a szereplők szájába, eredeti ő-zős nyelvüket. A Vásárhelyhez többszöri szállal kötődő Németh László korai regényeiben szívesen használja a nyelvjárási elemeket. Például a Gyász című regényében a magánhangzók tekintetében számos ő-ző alakot találunk: *nézöl, pörülés* stb. Korai műveiben, így az Emberi színjátékban gyakoriak a nyelvjárásiasságok. A vásárhelyi származású irodalmár, műfordító Benyhe János 2007 és 2011 között megjelent, a magyar nyelv visszasságairól,

változásairól írt tárcájában, a Dohogóban, jó néhány értékes és érdekes cikkben foglalkozott a vásárhelyiek nyelvével (34–7).

Nyelvjárásunk mai állapota, gondjai (37–42)

„...*ízös tájnyelvünk az egyik legföltűnőbb magyar tájszólás*” (Benyhe János)

„A vásárhelyiek régen gyakrabban helyreigazították a „mekegve” beszélő idegeneket, de különösen azokat a helyeket, akik „urizálásból”, értelmiségi elkülönülés miatt beszéltek *e*-vel. Egy régi Tisza parti anekdota idéz egy ilyen beszélgetést: „[*volt idő, mikor*] *e*-vel beszélt a vásárhelyi ember is. Urasan. Úgy, mint mikor boldogult Imre Lajos [gimnáziumi] igazgatónk vezetésével kirándultunk Porgányra, a zsiliphez és azt mondja Borsi [diák]: – Add ide pajtás azt a »kecseget«! Tudniillik aludtje volt egy edényben. Imre professzor elmosolyodott s kiigazította: – Nem kecseg az hé, hanem: »begre« [tejesbögref]” (37).

Közismert, hogy Antal Imre, a kiváló televíziós személyiség mindig büszkén vállalta vásárhelyi származását. Tudjuk róla, hogy több idegen nyelvet is beszélt, ezért volt számára természetes a közszereplés közbeni irodalmi magyar nyelv használata. Amikor Vásárhelyre hazalátogatott, azonnal visszaváltott a nyelvére illő, megszokott vásárhelyi *ő*-zésre.

„Több vásárhelyi írás, tanulmány született, amely a helyi tájnyelvet dolgozta fel. Már 1935-ben megszületett az első kísérlet a tájszavak és szólások feltérképezésére: Zsoldos Margit későbbi tanárnő tanulmánya, majd Tóth Ilona és később Mihály Jánosné szakdolgozatai már szélesebb áttekintést adtak a vásárhelyi tájszólásról” (39).

Meggyőzőnek tartom Benkő László vélekedését, amelyet Hódmezővásárhely és Szeged *ő*-zéséről így foglalt össze: „Ma Vásárhelyen köznyelven írunk, tájias köznyelven vagyis *ő*-zó nyelvjárásunkban beszélünk, tehát többnyire a két nyelvtípust használjuk. A helyi születésű idősebbek a beszélt nyelvben megőrizték nyelvjárásukat, a fiatalok otthon és egymás közt még többnyire *ő*-znek, ám ha köznyelvi *e*-zéssel kérdeznek tőlük, vagy beszélnék hozzájuk, átváltakak ők is arra. [...] Hódmezővásárhelyen ezek a hatások kevésbé jelentkeztek. Iparosítása kisebb mértékű volt, itt a környék – túlnyomó része is *ő*-vel beszélő, korábbi paraszti rétegét – telepítették be a munkahelyekre. A diákság megoszlása is hasonló volt, így kisebb számú „idegen beszédű” nem tudta nagymértékben befolyásolni tájnyelvünket” (40). Hódmezővásárhely nyelvhasználatáról pedig a következőket írta: „Valami nagyon mélyen gyökerező, helyi nyelvében ösztönös erő tartja fenn vásárhelyi nyelvjárásunkat, amelyet legtöbben olyan „természetősnek” tartanak, hogy soha nem is gondolnak rá, és nem is fogalmazzák meg, csak önkéntelenül beszélnek. Beszédünk, mint arcunk egyik vonása, olyan jellemző ránk, felismerhető mások számára. A nagyszámú »nyelvi mag«, őrzi és használja egyedi nyelvjárását, elsősorban a családon belül, baráti közösségekben. Valószínűsíthető, hogy a város és környéke – mint nagy és összefüggő nyelvjárási terület – még nagyon sokáig megőrzi és használja őseitől kapott helyi anyanyelvét, az elkerülhetetlen és állandó változások mellett. Nagyszüleinktől kapott, mélyen meggyökeresedett nyelvi örökségünket – vásárhelyi anyanyelvünket – őrizzük, ápoljuk és unokáinknak adjuk tovább” (42).

Összegzésül azt állapíthatom meg, hogy Benkő László írásának mindegyik önálló egysége értékes adatokat, megállapításokat foglal magában. Úgy vélem, hogy kutatási eredményeit nemcsak a dialektológiai vizsgálódásokban lehet hasznosítani, hanem az iskolások hon- és népismeret óráin, továbbá a magyar szakos egyetemi és főiskolai hallgatók képzésében is.

Kitűnő ötletnek tartom, hogy a könyv további részében a vásárhelyi nyelvhasználat grammatikai sajátságainak bemutatásán kívül szépirodalmi művekből és a helyi sajtóból átvett adatok is bekerültek. Az *ő*-zéssel kapcsolatban még ennél is meglepőbb az az adatgazdagság, amelyet a „Mögmutatjuk, mennyire *ő*-zünk” címmel meghirdetett pályázatra küldtek be a téma iránt érdeklődők. Az így összegyűlt értékes anyagból ötvenötöt tartalmaz a kiadvány (133–276). Mindebből a továbbiakban adok ízelítőt.

3.3. Földesi Ferenc Anyanyelve: vásárhelyi magyar (45–78)

A vásárhelyi beszéd hangzása 1900–1970 között

A szerző dolgozatának céljaként a következőket fogalmazta meg: „Korszakunkban, a 21. század elején egyre kevesebben beszélnek tájszólásban [...] Szülővárosomban, Vásárhelyen is. [...] írásom

műfaja nem nyelvtudományi dolgozat. Az olvasó csak olyan nyelvtani fogalmakkal, szakszavakkal fog találkozni, amiket már az általános iskolában megtanulhatott [...] Summa summarum: a cél az, hogy az olvasó megértse és elhiggye azt, amit nekünk hajdan a szegedi egyetemen Mészöly Gedeon és Nyíri Antal professzor úr a lelkünkre kötött: a tájnyelv érték, gazdagítja az egyetemes magyar nyelvet, családi körben beszéljetelek tájszólásban! Az ő-ző nyelvjárásokról szólván úgy vélekedtek, hogy sokkal szerencsésebb lett volna, ha a magyar irodalmi nyelv évszázadokig tartó kiformalódása végén nem az északkeleti magyarság győzedelmeskedik” (45–6).

Mit akarunk ezzel az 1900–1970-es időhatárral?

A szerző ebben a fejezetben főleg azokat a társadalmi, gazdasági változásokat vette számba, amelyek Hódmezővásárhely nyelvhasználatára is kisebb-nagyobb mértékben hatással voltak. „– A városnak és határának településszerkezete, lakosságának összetétele nagyjából az 1970-es időhatárnál változott meg annyira, hogy a vásárhelyi beszédmód egyre kisebb átmérőjű körökre szorult vissza. Ennek két oka volt:

1. A mezőgazdálkodás erőszakos átalakítása (állami gazdaságok, téeszek) a kiterjedt tanya-világot elsorvasztotta. Korábban a 60 ezerből mintegy 20 ezer vásárhelyi tanyán élt.
2. Az ipari üzemek alapítása jelentős számú szakmunkás és szakértelmiségi idetelepülésével járt. Ők félig-meddig átvették az itteni beszédmódot, többségük azonban megtartotta korábbi nyelvhasználatát” (52).

Az 1900–1970 közötti beszédmód általános jellemzése

A jelzett tárgykörből a következőket emelem ki: „A fentebb említett településszerkezetet nagy általánossággal az jellemezte, hogy a gazdálkodók jó részének volt tanyája, a városban pedig egy háza. Az öreg gazdáék laktak a városban, a módosabbak gyerekei innen jártak iskolába. A tanyán élők gyerekeinek többsége azonban a tanyai iskolákba járt. [Bekezdés.] Az Eötvösnek, Trefortnak köszönhető kötelező népoktatásnak természetes következménye az anyanyelv fokozatos elszíneződése, körének kitágulása az irodalmi (köz-)nyelv tartománya határáig. Ez részben az ejtésmód változataihoz vezetett, másrészt a szókincset gazdagította. Ugyanígy hatása volt a templomba járásnak is. [Bekezdés.] A beszédmód oldaláról ez azzal járt, hogy az ő-zés [...] bizonyos szavakban észrevétlenül bilingvisse: az ő-s és az e-s ejtésváltozat egyenjogúan elfogadóvá lett. [Bekezdés.] Bár nem azonos mértékű, de hasonló következményekkel járt a 19. század második harmadától folygyor-suló [...] polgárosodás. Ez a társadalom rétegződését, vele a nyelvhasználat differenciálódását és e hatások szétszórását eredményezte. E folyamatot erősítette az általános katonai szolgálat, továbbá az újságolvasás, majd – szűk körben – a rádióhallgatás, a mozizás, továbbá a Nyári Színkör (faszínház) előadásainak látogatása” (53).

Földesi Ferenc írásának záró része – a hangtántól a szófajtani kérdéskörön és szólásokon át beszédünk hangzásáig – Vásárhely nyelvjárásának jó néhány sajátosságát érinti (60–77). Ezek közül a *Képzők, ragok, jelek* alcsoportból mutatok be néhány példát. Ezek a következők: „A ragokat illetően a nyelvtudósok azt állítják, hogy a legősibbek a helyviszonyokat jelölők. [...] A vásárhelyi nyelvben nincs *-ban -ben*, csak *-ba -be*. [...] Ezzel szemben él még az ősi, *hová?* kérdésre felelő *-á -é : világgá mönt*. [...] De hogy ez már elhomályosult jelentésű, bizonyítja, hogy a *hová?* *Szögedébe* szóba így két határozórag is belekerül. Biztos, ami biztos. [...] – *ő* lesz viszont a kötőhang a magas hangú, több szótagú *melléknevek* után: *melegőt, hidegőt, kerekőt (nem szögletest)*. Akkor is, ha a több szótagú magas hangú névszóban nem csak *-e* van: *négyzetőt, kíméletőt, ítéletőt*” (69–70).

3.4. Néhány szólás és szóláshasonlat (74–6)

A közmondásokkal is felesleges lenne bíbelődni. A vásárhelyiek elég kevésszer mondták őket, akkor is az országszerte használatosakat. Ott van O. Nagy Gábor *Mi fán teremje*, amelynek gazdag készletét a tudós még akkor elkezdte gyűjtögetni, mikor még Otrókosi Nagy Gábor néven a Református Bethlen Gábor Gimnázium ifjú tanára volt.

Ennek a nagy közmondásasztagnak nálunk jó, ha egy ezredrészét csépelelték. Azt viszont nem bírjuk, nem is akarjuk megállni, hogy a lépten-nyomon használt idiómák közül a leggyakrabban mondottakat föl ne idézzük. Ezzel Sipka tanár úr emlékének is tartozunk, aki szintén gyakorta élt velük. Különösen az *Olyan sē nem sōmmi, sē sōmmi embör* minősítő szólás tetszett neki (74). Ezt

követően kb. ötven példát mutatott be a vásárhelyiek használta szólások és szóláshasonlatok köréből (74–5).

4. A következő szerkezeti rész a hódmezővásárhelyi ő-zés gazdag példaanyagát három forrás alapján tartalmazza. Ezeknek mindegyikéből ízelítőül csak néhány példát mutatok be, természetesen abban a sorrendben, ahogy a kötetben előfordulnak.

4.1. Szépirodalmi szömlényök (79–109)

Nyelvjárásunk a magyar irodalomban

Csorcsán Szűcs Imre: A vőfélykódésról

„Nagyon szerettem vőfélyködni! Ezt is az ötvenes években kezdtem el. Évente 3-5 alkalommal is elhívtak, de sohase hivatásszerűen végeztem, csak kedvemből. Nem ebből éltem. A legnagyobb hatást ebben is az öreg Rakoncza Ferenc tette rám. Ő vót köztünk a legnagyobb! [...]

A szertartás nagyon fontos része volt, hogy mindön érkező vendéget külön köszönteni köllött. Legtöbbször ösmertük a möghívottakat, és előre elkészült a rájuk szabott vers, de rögtönözni is köllött. Itt aztán vágni köllött az észnek, hogy a mondóka rímöljön, mulatságos is lögyön, jellemző is, de ne sértsön. [Bekezdés.] A legváltozatosabb versök az <étkök köszöntésire> születtek. Ahány finomságot hoznak, mindegyikre köll faragni néhány rímöt. [...] Éjféلكor kezdődik a mönyecsketénc, előtte a vőfély bevezeti a fiatal párt. Ezzel a vőfély teljesítette a köteleességét. Egy maradt még hátra: az, hogy elbúcsúzzon” (107).

Tollbamondta Csorcsán Szűcs Imre parasztverselő Szentí Tibornak 1980-ban. In: Csorcsán Szűcs Imre: Parasztversek. Hódmezővásárhely, 1997, 219.

4.2. Válogatás a helyi sajtóból (111–29)

Szűrös Szabó Gazsi: Tói csösz

De ménkü sok galibát okoz néköm ez a veszendő kóty. Mindönki arra ácsingózik, pedig hát nem is Banga tekintetös úr fajtája. Hát még ha a vóna. A múltkor is, hogy lénn vót a nagyasszonyom tejesasszony lánya, aszonta, hogy öregöm, ken tán mindég dinnyével él, hogy ojan nagyon fogy a mi kótyunk. Pedig abbul, isten látitya lelkömet, egy fíja-fátytyát sé szakítottam, mer hogy csak öt vagy hat darab vót rajta, az is mind Lőrícös. Essön belé a jószág. Csak van annyi esze az ilyen fajta csösz embörnek is, hogy a javát kóstolgyattya, nem pedig a veszötytyit. Osztán arrul szödöget az embör, amelyikön egy kicsit többecske van. Az urakét mög nem szoktuk mögdézmálni, csak a parasztokét, mer azoknál néha kidukál egy kis pálinka, vagy más önni való féle. De a paraszt a fülit sé mozgattya, ha panaszkodunk is néki. A jó pásztor embör pedig ilyenkor pórolja mög a könyér mellett a zsiradékfélét, mer a szalonna még lábön jár. A szöllő pedig még csak zsöndül, pedig az is olyan apró, hogy verebeket löhetne vele lünni. Még a seregélynek is borsószik tüle a háta; nem is szükséges most azoknak a kereplő, úgy is elvadult mán mind. Hanem az inaskölköknek sömmi sé savanyú. Kerüjjünk égygyet no! (116).

Karikás, 1894. október 28. 42. sz. II. évf. 5.

Pócsy Mihály: Turungel mögismérködése a zannyukkal

Turungel: Na ödöczczimborám: nevezetes nap ám néköm is ez az innep szombatytya!

Dobogó Bús Gergő: Hogy-hogy?

T. Ma ötvenkét esztendeje, hogy mögismérköttöm a párommal. Azúta oszt döngönyözzük eszt a világot úgy ahol löhet. Hej! Bion régön vót, mikor íg innep szombatytyán gyüttem hazafelé a hatrongyosi uton egy kocsi derék izik tetején, mikor möglátok az árokparton kosztolni egy takaros kis döcze-faros lánt, bokor-ugró rokojába, mögszöllítom oszt: tipj föl ide mellém szentöm maj’ hamarabb hazaérünk. Pedig dehogy értünk! Ámmint a két szömbibe bele tekintéjöztem, vagy akartam vagy nem, möghúztá a karom a gyöplűszárat azután oszt nem ígön koczogtak a lovak, csak lípisbe halattunk, de azér sose vót ojan közel a város mint akkor! Kérdöm oszt, hogy kinél szögálsz babám?

Mongya oszt, hogy Böggönyakú Balog Ferkénél (kotlóültető-cseléd) mán harmadik eszten-deje. Oszt ott nyomba’ föl is monta, hogy van néki az árvaszékön nyöczvan forintja. Mikor oszt haza

értünk, ü lészállott a szen' jánosnál, de fölkérdöztem, hogy mondok hónap mik templomba még szógám? Mongya oszt, hogy az öregbe, mer' az apjájék a tabányi lányoskola körül laknak. Még azt is hozzá tötte, hogy estére mög Magyar Ferkéhön mén el a bálba. Na mondok szentöm, ott löszök mind a két hejjön, mer' most a gazdám úgy eresztött el, hogy itthon innepölhetők, ugyan az öcsémet ki is küdöm mondok, hogy hejősbicscsön addig (122).

Hódmezővásárhely, 1902. május 18. (kézirat)

4.3. „Mögmutatjuk, mennyire ö-zünk” (131–276)

Válogatás a Wass Albert Irodalompartoló Egyesület által meghirdetett nyelvjárási pályázatra beérkezett írásokból, 2011–2015

Szenténé Kálvai Mária: Hogyan kezdődött tanítóságom

Szőgedébe éltem akkoron, midőn a középiskolát végöztem. A tanítónőképzőbe az utolsó éveseknek az osztályfőnök határozta mög, hogy hová möhetnek gyakorló évkükre. Mögkaptam a címöt, hogy Felgyő. Ha Algyő a közelünkbe terjöszködik, akkor ez sē lehet messzire – gondótam. [...] Mögérköztem. Az iskola kihalt. A tanítói lakásokba sönki. Végül mögtanáltam az igazgatóhelyöttest. Eligazítása elkészerítött. Még három kilométört möhetők az én tanyai iskolámig. Neköm köll az 1–4 osztályt tanítani egyelőre, mer a társam beteg. Az idő remökölt, a nap melegön sütött. Elindultam a lóré sinők között céloomig. Közbe váltig az járt a fejembe, hogy milyen löhet az életöm a következő időbe. Reményködtem, hogy tudok majd föstögetni mög rajzolni. [...] Magányos létömbbe elhatároztam, hogy itt, de mán most befejezöm tanítói pályám, ami még el sē kezdődött. Fölültem egy buszra oszt hazamöntem. Otthon mögijedtek, hogy nem akarom lötöteni a gyakorló évem. Édösanyám mögvigasztalt, ígerte, hogy összeszödnék bútorokat a szobámba, mög néhány napra ü is kigyün hozzám. Másnap édösapám oldalkocsis motorján némi szükségös holmival visszavitt. Végül mögészoktam, a mögyszeretött györököket lelkösen tanítottam. Fölödöztem a tájba rejlő szépségöket. Sokat csavarogtam a Tisza partján lévő erdőbe, rajzolhattam mög föstögethettem. Ezön képeim látván fölügyelöm hozzásegített, hogy rajztanár löhessek. Ha nem adjuk föl álmainkat, vágyaink végül mégis teljesülhetnek (139–40).

Dr. Major Erzsébet: Anna nap a Pusztán

Anna nem vót sē a Füredi Anna bál, sē a Kakasszéki Anna bál szépe. Bizonyára nem is vött részt ezökön az eseményökön. Magas, karcsú, tiszta tekintetü, melegszívü, erős akaratü, Istenhívó parasztasszony vót. [...] Történetünk Anna későbbi életiröl beszél, amikor az életbe maradt három györöke mán párt választott, mögnösült, illetve lánya férhön mönt, s györökeik löttek. Anna egyedül maradt kis tanyájába, s akkor még maga gazdálkodott. Szöröncsös vót Anna, mert fiai jóra való mönyecsékéket választottak, oszt veje is jóra való férfi lött. A család szeretetben élt, segitötték, támogatták egymást, amiben löhetött. [...] A család györökei a paraszti élethön kapcsolódnak, ahun természetös vót a vendégszeretet. Ha vendég – különösen rokon – gyütt a házhon váratlanul, a nap bármely szakában, köszönés után az első kérdésök egyike az vót hozzá, öttél-ē, ehös vagy-e? Szinte választ sē várva a ház asszonya hozta az asztalterítöt, ha más nem volt, könyeret, szalonnát, kolbászt tött az asztalra, oszt möginvitálták a vendögöt. Számon tartották, – mög a Kincsös Kalendáriumba külön mögjegyzötték – erősen ápolták a családi névnapokat, oszt ezt ünnepként ülték mög. [...] Anna névnapja a naptár szerint az év július 26-án van. A családi összegyüvetel e körül a nap körül szokott lönni, de mindig egy vasárnapi napon. Anna ezt möelőzően mindön györökihön elmönt személyösen egyeztetni az időpontot mög möghinni üket a névnapi ebédre. „Ebéd lösz fiam, gyertök el minnyájan”. Nem köllött sok szó, értötték egymást, hisz az esemény mindön évbe ismétlődött (151–2).

Nyalka, mint a vásárhelyi cipő

A könyérrel, könyérsütéssel kapcsolatos vásárhelyi szölások-mondások

A hagyományös vásárhelyi önnivalók alapja, legfontosabb étele a mindönnapi „áldott könyér” volt, oszt maradt talán ma is. Ezt bizonyítja, hogy a szépszámú vásárhelyi szölás közt [...] ami az ételökrül mög az italökrül szöl, a legtöbb szölás-mondás a könyérrel szölötött a vásárhelyiek ajkán. Számtalan vásárhelyi györökvers, játék, mondóka szövegibe került be a könyér, a könyérsütés folyamata. A különböző korokban élt vásárhelyiek legkedvesebb györökkori élményei között szinte min-

dig a könyrsütésre emlékeznek, a kovásztővésre, a könyérdagasztásra, a kemőnce fölfűtésire, mög az akkor készített lángosok, bodagok, kiscipók ízire. Az alföldi mög a helyi irodalom is szívesen foglalkozik az életet mögteremtő paraszttal, a könyér körüli társadalmi, mög érzelmi viszonyokkal. A vásárhelyi határ néhány helye is őrzi nevében az egyik legfontosabb élelmünk nevét: Könyerem, -ér és -part, Könyér-halom, Könyérváró-halom. A városközeli határban dolgozó parasztembör még az Ótemplom nagyharangjának dallamára is azt mondogatta: „Van búza, jó búza, / Van búza, jó búza...”

Ezt követően néprajzi gyűjtések alapján 93 szólásmondás fősorolását találjuk, melyekből néhányat az alábbiakban mutatok be.

Aki Úrnapján [Pünkösd után a tizedik nap] süt, annak küvé válik a könyere.

Befogják a könyeres zsákja száját. (Leintik a beszédről, befogják a száját a sokat beszélő gyerekeknek.)

Ellopták a kovászomat, mögrontották vele a könyeremet. (Hiedelem, ezért vigyáztak a régi asszonyok a kovászukra, nem adtak belőle másnak.)

Két asszony közt csinált kovász. (Nagyboldogasszony [augusztus 15.] és Kisasszony [szeptember 8.] között készítette legtöbb vásárhelyi gazdasszony a korpaélesztőt, párkovászt.)

Kis falat szalonnát, nagy falat könyeret! (A beosztással gondolkodó ember mondása.)

Nem igön őszik egyest a hasával. (Nem lakik jól, nem ehett annyit, amennyit szeretne.)

Saját könyerin van. (Maga keresi a kenyerét, van önálló keresete vagy magányos.)

Tavasza a könyér is feketődik [a krumplici is kifújja magát]. (Fogy a búzaliszt, más liszttel keverik.)

Török Károly, Kiss Lajos, Nagy Gyula, Szent István, Herceg Mihály és mások után, valamint saját gyűjtésből összeállította Benkő László (155–9).

Samu János: A két gyermek mög a gém

Mind a két gyermek Vásárhelyön született, ott nevelkedett, ott járt iskolába, ott vót először szerelmes. Olyan mindennapi, szögényebb családbul valóik vótak. Az apjuk, aki csak három osztályt járt ki, utána cseléd lett, oszt most mög hetfűt kivéve mindön napján röggel hattul úgy délután kettő-háromig dógozott kinn a szabadba, ha esett, has fűjt, ha ünnep vót, ha nem. A gyerökök anyja ugyan öt osztályt járt ki, de utána el küllött mönni neki szógálni. Ű, a történet idején neccöléssel keresett egy kis pénzt.

A gyerökök jó testvérök vótak, mög jó tanulók is, pedig a tudományokba apjuk, anyjuk nem igen tudott segíteni, de böcsületes munkára, mög tisztösséges életre mögtanították a fiukat. Akkoriba viszont a tudományok mellett az iskolába is ugyanarra tanították a gyerököket. Szóval, ahogy szögényebb helyeken szokás vót, a gyerököknek nem vót sömmit zsebpezük de nem is érzették, hogy arra nagy szükségük lett volna. Péz nélkül is mögtanálták gyerökkori örömeiket. Ha valami nagyon köllött, mög éppen vót egy kis péz otthon, akkor kaptak rá anyukától (224).

Blaskovics Ferenc: Hódmezővásárhely ő-vel

(*Nyelvi játék*)

[...] Vót egyször egy nálam sokkal okosabb embör, aki azt mondta, hogy az embör azért van a világon, hogy valahol otthon lögyön benne. Szent igaz, neköm is ez a véleményöm. Ez a [...] hely neköm Hódmezővásárhely, mer én itt születtem, mán ölég régön. Mindön ideköt. Neköm itt van a világ közepe. [...] A legfurcsább az, hogy most mégis Szögedön lakok. A sors különös fintora, hogy unokáim mellé, Szöged külvárosába kötöztem, több mint tizenhat éve. Az Új-Petőfi telep van legközelebb Hódmezővásárhelyhez. Ha kérdözik, mi a legjobb Szögedön, mindig azt válaszolom: az, hogy közel van Vásárhelyhez. [...] Ha csak töhetöm, gyakran át-átjárók Vásárhelyre. [...] Itt rám köszönnek az embörök. Tanálkozok a régi ösmerösökkel, házakkal, terekkel, mögörülünk egymásnak. Ha csak töhetöm, végigmögyök az ötven év óta alig változott Könyves uccán, ahun régön iskolába igyeköztem. Rám köszönnek a másnak sömmit mondó régi házak, öreg akácfa. Én lélokbe itt élök. Szögedön lakok, de itt élök, itt érzöm jól magam. Itt-honn vagyok. Neköm ez a hely a világ közepe, Hódmezővásárhely (274–6).

Annak magyarázatára, hogy milyen okokból, milyen motívumok alapján készülhetett el ilyen adatokban gazdag kiadvány mint az *Írások vásárhelyi nyelven* című kötet. Blaskovics Ferenc főn-

tebb bemutatott pályamunkája meggyőző választ adhat. Aki távolabb talál otthonra szülőföldjétől, az jobban érezheti annak hiányát, ezért időnként vissza-visszavágyik szűkebb pátriájába. Ezért nagyon megértem Blaskovics Ferenc szép vallomását, és nagy elismeréssel tekintek azokra a tájnyelvűket használó vásárhelyi lakosokra (adatközlőkre, gyűjtőkre, kutatókra), akik részt vettek vagy bármilyen formában közreműködtek az ismertetett kiadvány megjelentetésében. Ezáltal ugyanis maradandó értéket teremtettek. Ez tette lehetővé, hogy egyetlen sajtóság (a labiális ő-zés alapján) – összefogással, kiváló csapatmunkával rendkívül értékes könyv láthasson napvilágot.

Hódmezővásárhelyhez, tájnyelvéhez és annak legmarkánsabb, legszínesebb sajtóságához, az ő-zéshez való ragaszkodás, a hagyományok őrzése és megbecsülése a kiadvány egészére jellemző. Bizony nagyon fontos lenne, ha a fölnövekvő újabb és újabb nemzedékek, még ha kisebb mértékben is, őrzői és továbbadói lennének a vásárhelyi ő-zésnek, s ezzel együtt a régi hagyományoknak is.

Szabó József

ny. egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem